

JURNAL DE LECTURĂ

Loïc Wacquant, *Misère de l'ethnographie de la misère. Raisons d'agir*, coll. Cours et travaux, Paris, 2023¹; *Bourdieu in the City: Challenging Urban Theory*, Polity Press, Cambridge, 2023

Loïc Wacquant (L.W.) este un sociolog și antropolog francez și american, profesor la Universitatea California (Berkley), discipol al lui Pierre Bourdieu, împreună cu care a publicat o carte de referință, simultan în Franța și în Statele Unite: *Réponses. Pour une anthropologie réflexive*. Paris, Le Seuil, 1992² / *An Invitation to Reflexive Sociology*, University of Chicago Press, 1992. În cele peste trei decenii care au urmat, L.W. a continuat să publice studii de referință în ambele țări, SUA și Franța, apropiate tematic, fără a fi doar traduceri, adaptate publicurilor diferite cărora le sunt destinate. Combatant simultan pe două fronturi (și à *front renversé*), cel anglofon și cel francofon, L.W. ocupă o poziție singulară în câmpul internațional al științelor sociale. Cartea sa cea mai recentă, *Misère de l'ethnographie de la misère*, își are și ea un „dublu” în *Bourdieu in the City: Challenging Urban Theory*, apărută tot anul ăsta la Cambridge, Polity Press³.

Câteva titluri din bibliografia lui Loïc Wacquant : *Les prisons de la misère* (1999, a doua ediție 2015 ; carte tradusă în peste 20 de limbi) ; *Corps et âme. Carnets ethnographiques d'un apprenti boxeur* (Agone, 2002, ediția engleză în 2022 la Oxford University Press) ; *Punir les pauvres : le nouveau gouvernement de l'insécurité sociale* (Agone, 2004) ; *Parias urbains. Ghetto, banlieue, Etat* (ed. La Découverte, 2006, trad. engl. *Urban Outcasts : A Comparative*

1. Bibliografia cărții, ni se spune, ar fi disponibilă online, dar dacă intrați pe adresa www.raisondagir-editions.org/catalogue-misere-de-lethnographie-de-la-misere veți afla că domeniul [editions.org](http://www.raisondagir-editions.org) e de vânzare și bibliografia promisă nu e accesibilă.
2. O nouă ediție a apărut sub titlul *Initiation a une sociologie réflexive*, Paris, Seuil, 2014. Vezi și Pierre Bourdieu, *Retour sur la réflexivité*, Paris, éditions de l'EHESS, 2022.
3. „Bourdieu în oraș, o provocare la adresa teoriei urbane” – o provocare aș spune dublată de stilul provocator al autorului.

Sociology of Advanced Marginality, Cambridge, Polity Press, 2008). Am putut menționa deja lucrările lui L.W. despre ghetou în introducerea pe care am făcut-o la traducerea în limba română a cărții lui Louis Wirth, *The Ghetto* (1928): Mihai Dinu Gheorghiu, „Frontierele schimbătoare ale ecologiei urbane”, în Louis Wirth, *Ghetoul*, Iași, editura UAIC, 2012, pp. 9-30. Aș mai adăuga și două dintre articolele semnate de L.W., unul împreună cu Pierre Bourdieu: Sur les ruses de la raison impérialiste, în *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 1998, nr. 121-122, pp. 109-118 (reluat recent în Pierre Bourdieu, *Impérialismes. Circulation internationale des idées et luttes pour l'universel*. Raisons d'agir, coll. Microcosmes, Paris, vol. 3, pp. 20-23). Cel de-al doilea, despre conceptul de ghetou: Repenser le ghetto. Du sens commun au concept sociologique, în *Idées*, n° 167, martie 2012, pp. 14-25.

Cărțile recente confirmă un profil intelectual și științific puternic afirmat și bine (re)cunoscut, recognoscibil prin caracterul polemic pronunțat și prin capacitatea de sinteză a producției științifice din universul său de cercetare. Ocupându-se de etnografia urbană americană, înscrisă în tradiția științifică a Școlii de la Chicago, L.W. nu face o simplă demonstrație de erudiție academică, ci investighează critic un întreg (sub)câmp științific. Polemica științifică este asumată, considerată un „motor necesar al progresului rațiunii”. Autorul își propune din primul capitol să „Disece inconștientul etnografic” (pp. 15-70), să prezinte critic conceptele de „Sărăcie, rasă și moralism în etnografia urbană americană” (în capitolul al doilea, pp. 73-171), și să pledeze pentru o „Epistemologie politică a muncii de teren” (în capitolul al treilea, pp. 175-252), pentru a încheia cartea cu un epilog, unde pune la cale o vizită a lui „Bachelard în ghetou” (pp. 253-255). Propria lucrare este prezentată ca „un exercițiu de reflexivitate științifică”, prin care să consolideze fundamentele epistemice și regulile practice ale cercetării de teren (p. 9).

„Mizeria etnografiei mizeriei” este o parafrază a titlului lucrării clasice a lui Karl Marx despre Proudhon (*Mizeria filosofiei mizeriei*, 1847), poate și o aluzie la „Mizeria lumii”, cartea de mare succes coordonată de Bourdieu (*La misère du monde*, 1993). Mizeria este o sărăcie extremă, cu o semnificație materială, dar și una intelectuală și morală. În *La misère du monde*, Bourdieu distingea între „mizeria de condiție” a săracilor și „mizeria de poziție” a celor aflați într-o poziție dominată – cum este și cazul etnografilor din câmpul științific american.

Punctul de plecare al polemicilor lui L.W. prezentate pe larg acum s-ar situa în 2001, când a publicat o recenzie amplă (și „devastatoare”) în *American Journal of Sociology* la trei cărți de succes privind sărăcia și problemele rasiale din orașul american: Mitchell Duneier, *Sidewalk (Trotuarul)*, Elijah Anderson, *Code of the Street (Codul străzii)* și Katherine Newmann, *No Shame in my Game (Nu mi-e rușine cu slujba mea)*, toate trei apărute în 1999. Celor trei li se adaugă acum comentariul la o carte de succes și de scandal publicată de Alice Goffman, *On the Run: Fugitive Life in an American City (Pe fugă / Despre fugă. Viața fugitivă într-un oraș american)*, 2014).

Scandalul provocat de cartea lui Alice Goffman (fiica lui Erving Goffman!) este considerat semnificativ pentru întreaga producție etnografică americană pentru că ilustrează de minune „penuria de teorie, adoptarea necontrolată a unor concepte indigene, deconexiunea dintre date și interpretări, supunerea la niște termeni *doxici* [adică locuri comune nediscutate, n. M.D.G.] din dezbateră publică, [marcată de] moralism obsesional și lipsa reflexivității” (p. 187). Succesul s-ar explica prin abilitatea cu care este jucat complexul de culpabilitate rasială al cititorilor ziși „liberali”, care confundă imaginea din seriile de televiziune despre „hiperghetou” cu realitatea acestuia. Teza de doctorat la originea cărții lui Alice

Goffman fusese premiată ca fiind „cea mai bună teză în științele sociale” de către Asociația Americană de Sociologie, dovedindu-se apoi a fi „o bombă etnografică întârziată”. Au urmat critici severe, inclusiv din partea unor partizani ai *Critical Race Theory*, care considerau inacceptabilă o cercetare întreprinsă de o tânără albă, educată și bogată asupra vieții cotidiene a unor negri săraci. Succesul inițial pare să se fi întors în cele din urmă împotriva autoarei, ducând la dispariția ei din peisajul academic american¹. Pentru L.W., nici urmă de vreun merit: teza s-ar fi asemănat cu o piesă de teatru de bulevard, iar anexa metodologică a cărții este tratată de „logoree narcisiacă” (p. 191).

Ținta principală a *Mizeriei...* este *empirismul moral sau moralizator* al etnografiei urbane americane², o poziție epistemologică sau filosofică bazată pe cinci principii: datele sensibile sunt la suprafață, direct accesibile; conceptele analitice și cele indigene se află într-un raport de continuitate logică; teoria este o sistematizare locală a faptelor *post festum*; agenții sociali sunt ființe morale aflate în lumi sociale; viața socială este în primul rând bazată pe simboluri și sentimente. Aceste principii ar corespunde tradiției Școlii de la Chicago și ar oculta noțiuni precum structură sau mecanism ascuns, discontinuitate epistemică, interese și raporturi de forță, materiale și simbolice, lupte... Pentru etnografii americani, *comunicarea* ocupă locul central în producerea socialului – în vreme ce pentru Bourdieu, ca și pentru Max Weber înaintea lui, *dominația* este cea care structurează relațiile și universurile sociale (p. 11). Studiile etnografice sunt în principal „studii calitative”, se bazează pe o muncă de teren de factură empirică, în vreme ce rolul teoriei este minimalizat, dacă nu chiar ignorat.

Continuator al „sociologiei reflexive” bourdieusiene, L.W. o vede ca o *thick construction*, în opoziție față de *thick description* a lui Clifford Geertz (pp. 208-211). Chiar dacă centrată pe istoria etnografiei urbane americane care exercită, genealogic și structural, o dominație mondială, cartea se vrea „inteligibilă analitic și utilizabilă practic în diferitele câmpuri sociologice naționale” (p. 11). Difuzarea în Franța a operelor lui Anselm Strauss, Everett Hughes sau Howard Becker ar fi contribuit la „cultul” acordat Școlii de la Chicago și la notorietatea *grounded theory* (*théorie ancrée* în traducere franceză), din universul conceptual al interacționismului simbolic. Preocuparea (legitimă) pentru „problemele sociale” a fost calea de infiltrare a ideologiei etnografice, dar denunțarea erorilor și pericolelor *etnografismului* este însă nu mai puțin un exercițiu critic necesar. Astfel, „inconștientul social al sociologiei americane privind cuplul rasă – sărăcie” impune avertizarea cercetătorilor europeni în privința importului *fără taxe vamale epistemice* a unor concepte, întrebări și tematici de peste Atlantic.

Investigația sociologică americană asupra sărăciei și segregării rasiale reunite sub cupola empirismului, moralismului și depolitizării o transformă într-un exercițiu mereu reinnoit de *denegare socială și de exorcism colectiv* – al relei credințe de clasă, al culpabilității rasiale și al impotenței „liberale”. Împreună, le permit prea multor sociologi americani să-și țină capul în nisipul călăduț al sentimentalismului, în vreme ce chiar propriile lor revelații descoperă mizeria îngrozitoare a sub-proletariatului urban care mișună la porțile reședințelor și campusurilor lor. (p. 171)

Spunerea lucrurilor pe nume pare să nu fi fost pe placul „mizerabililor”, cei trei autori recenzați într-un articol-fluviu publicat de L. W. în *American Journal of Sociology* în 2002: „Observând strada. Sărăcie, moralitate și capcanele etnografiei urbane”. Au răspuns la rândul lor printr-o „notă” de 67 de pagini, considerând recenzia mai degrabă un pamflet

1. Totuși fișa ei din Wikipedia ne spune că Alice Goffman ar preda la universitatea din Wisconsin.
2. Traduc adjectivul „états-unien(s) / -unienne(s)” prin uzualul în limba română „american(i) / americană(e)”, precizând că este vorba exclusiv de SUA și nu de vreo altă țară americană.

politic, al unui „stângist francez incontrolabil” (p. 183), punându-i sub semnul întrebării competența. A urmat un îndelungat război de uzură între împincinați, declarat de W. drept o „tragi-comedie academică”, care a trecut dincolo de frontierele americane, ajungând acum și în Franța. L.W. prezintă pe scurt parcursul de succes al preopinienților, ale căror cărți au fost premiate, permițându-le remarcabile cariere academice. Ele se înscriu în continuarea celor „trei vârste” ale etnografiei urbane americane: cea dintâi considera orașul un loc al disoluției sociale, al rătăcirii morale și al dezordinii politice. Termenul de „sociologie urbană” a fost inventat de către Robert Park în 1925, strategia reformatoare, care a contribuit la legitimarea savantă a disciplinei, fiind financiar susținută de familia Rockefeller. *Antiurbanismul* elitelor culturale americane își are rădăcinile în istoria *colonizării de populare* din SUA, cu efecte culturale ambivalente în decursul timpului¹. Cea de-a doua vârstă ar fi cea în care studiile asupra sărăciei disting între „sărăcii merituoși”, care stârnesc compasiune și chiar admirație, și cei „nemerituoși”, a căror stigmatizare și disciplinare este justificată. În fruntea listei bibliografice se află aici cartea lui Howard Becker, *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance* (1963). O nouă generație a Școlii de la Chicago din care mai fac parte Goffman, Hughes, Strauss, Freidson..., cu multiplele lor orientări teoretice: psihologie socială, pragmatism, interacționism simbolic.

Începând cu anii 1960, etnografia reușește să devină o disciplină universitară, dar ocupă o poziție metodologic/tehnic subalternă și academic dominată. Sunt numeroase anchetele de teren în cartierele populare, prin care se încearcă reabilitarea imaginii publice degradate a unor grupuri sociale dominate. L.W. examinează critic mai multe studii reprezentative pentru această perioadă, caracterizată printr-un „val de monografii de teren asupra ghetoului negru, în plină implozie”. Concluziile sunt trase în câteva pagini de note (pp. 47-51). Ghetoul este deopotrivă concept și termen curent care cunoaște câteva sinonime (*slum, inner city*), definit ca fiind „un mecanism sociospațial de închidere etnică”, etnoreligioasă pentru evrei, etnorasială pentru negri. „Implozia” ghetoului american din anii 1960 ar fi urmarea dezindustrializării, a emigrării albilor spre cartierele de la periferie prospere (*gentrificare*) și a mobilizării politice a afroamericanilor împotriva discriminărilor. Observând diferențele dintre ghetoul comunitar și hiperghetoul postindustrial (pp. 48-49), L.W. pune în discuție „discursul catastrofist și diabolizant” despre proletariatul negru din centrul orașelor americane. De această dată statul este considerat responsabil de producerea și reproducerea marginalității. Câmpul academic apare divizat între pozițiile celor care susțin, asemenea lui Oscar Lewis, existența unei „culturi (fatale) a sărăciei”, care-i condamnă pe cei din ghetou, incapabili să-și depășească condiția; în vreme ce, de cealaltă parte, se manifestă o cenzură crescândă din partea inteligenței afro-americane, critică la adresa „sociologiei albe” (vezi aici Joyce Ladner, *The Death of White Sociology*, 1998).

Un reproș la îndemână pentru L.W. este faptul că acești autori anulează granița dintre știința etnografică și jurnalism. Și jurnaliștii și etnografii folosesc aceleași tehnici și respectă aceleași canoane, dar primii par a fi mai riguroși și mai cinști! (p. 168-169). Numărul etnografilor pare a fi în creștere în universitățile americane, integrând diferite și numeroase departamente, nu doar în sociologie, ci și în istorie, geografie, științele educației, *gender studies*, „dezvoltare umană” etc. Cercetările de teren prezentate sub formă narativă sunt acum imaginea publică a sociologiei americane (p. 170). O oportunitate pentru etnografie de a contribui la conștiința colectivă (Durkheim) și de a lua parte la dezbaterile pentru

1. Citat fiind Steven Conn, *Americans Against the City. Anti-Urbanism in the Twentieth Century*, Oxford U.P., 2014.

rezolvarea problemelor civice. În același timp, știința socială amenință să alunece în exotism, luând forma unei „sociologii de revistă ilustrată”.

Ultimul capitol, „Pentru o epistemologie politică a muncii de teren”, are ca punct de plecare răspunsurile celor trei autori la recenzia-fluviu a lui W. (*Scrutinizing the street...*). În ce-l privește, L.W. își definește poziția ca fiind cea a unui „critic precoce și feroce” al falsului concept de „subclasă” (*underclass*). Conform acestuia, negrii sunt vinovați de comportamente antisociale și responsabili pentru acumularea „patologiilor sociale” în *innercity*¹. Fantasmă socială și rasială, „categoriile” *underclass* ar constituit un obstacol în calea unei sociologii riguroase a ghetoului negru. Nereceptivitatea criticilor sale, „imposibilitatea de a avea o dezbatere senină” o pune pe seama unui *hiatus epistemologic* dintre cele două filosofii ale științei sociale, a sa (care se sprijină pe Bourdieu, Durkheim, Canguilhem, Bachelard...) și cea a preopinienților săi, infuzată de teoriile cu rază medie de acțiune a Școlii de la Chicago. L.W. își asumă și un anume nonconformism social: prin criticile sale, repune în discuție *politețea profesională* proprie câmpului sociologic american, foarte ierarhizat și competitiv (o recenzie favorabilă poate conduce la o mărire a lefii, o carte de succes la o ofertă de post într-o universitate de prestigiu).

Merită consemnate aici și acele paralogisme (*fallacies*) care amenință, după L.W., cercetătorii de teren în special: *interacționismul*, *inductivismul* (sau *paralogismul empirist*), *populismul*, *prezenteismul* și *interpretativismul* (pp. 198-225). În sfârșit, pornind de la o serie de observații privind *metoda observației participative*, L.W. trece în revistă o suită de studii cu caracter etnografic având ca autori mai mulți membri ai Centrului de Sociologie Europeană, având ca obiect clasele populare și care se înscriu într-un „curent etnografic bourdieusien”, „caracterizat printr-o privire comprehensivă profundă, un angajament pe termen lung, o viziune înglobantă, o atenție susținută acordată lucrurilor mărunte din viața cotidiană și, mai ales, de infuzarea unei teorii a practicii în materialul empiric pe care-l produce.” (pp. 239-241, mai multe studii de referință sunt citate). O etnografie a *endoticului* (opusul exoticeului), *enactivă* (în sensul științelor cognitive), inversând observația participantă în participare observantă.

Ultimele rânduri ale cărții justifică o dată în plus poziția critică adoptată față de aceste studii etnografice asupra raporturilor dintre rasă, clasă și moralitate în și în jurul ghetoului în epoca neoliberalismului triumfător, pledând pentru o mai bună folosire a rațiunii sociologice de cele două părți ale Atlanticului (pp. 253-255).

Cea de-a doua carte a lui L.W. apărută în 2023, *Bourdieu in the City*, se sprijină și ea pe experiența de peste trei decenii a cercetătorului asupra marginalității, etnicității și penalității în metropola postindustrială. În continuarea intervenției polemice din cartea precedentă, L.W. propune o nouă lectură a lui Pierre Bourdieu, de această dată în calitate de „teoretician urban”, care analizează spațiul într-o triplă dimensiune („trialectică”): spațiul mental (conform categoriilor mentale prin care percepem și organizăm lumea), spațiul social (definit prin modul de distribuție a diferitelor specii de capital) și spațiul fizic (mediul înconjurător). „Sociologia topologică” a lui Pierre Bourdieu devine astfel o sursă de instrumente în măsură să înfrunte (*challenging*) canonul etnografiei urbane, utilă universitarilor și studenților din diversele discipline ale științelor sociale. „Trialectica” este o figură inventată pentru a marca depășirea „dialecticii” hegeliano-marxiste, dar mai ales a opoziției dintre obiectivism și subiectivism, dintre perspectiva structuralistă și cea fenomenologică.

1. Pentru un studiu de „sociologie istorică a politicii cunoașterii”, vezi Loïc Wacquant, *The Invention of the „Underclass”: A Study in the Politic of Knowledge*, Cambridge, Polity Press, 2022.

Altfel spus, obiectivul cărții este unul strict pragmatic. Ghetoul este un caz exemplar pentru modul de funcționare a acestei „trialectici” între spațiul simbolic, cel social și cel fizic : la modul negativ, ca instrument de ostracizare etnică, în timp ce la modul pozitiv ea contribuie la crearea enclavelor clasei medii superioare și a comunităților închise¹.

Lectura acestor cărți m-a făcut să mă gândesc la condiția etnografiei printre științele sociale din România, la raportarea acestora la „modelul american” și la ideologia acestuia, la luările de poziție critică față de model, față de „empirism” și „moralism”. Și primul exemplu care mi-a venit în minte a fost cel al *Eseurilor critice despre cultura populară românească* ale lui Henri H. Stahl, apărute în 1983 la editura Minerva, dar reunind articole publicate de reputatul sociolog în perioada interbelică. Obiectul criticilor sale în tonalitate polemică îl constituiau monografiile rurale diletante, de care se despărțea sociologia gustiană revendicându-și obiectivitatea științifică, precum și filosofii „spiritualiști”, Blaga, Eliade sau Noica. Cartea lui Stahl a stârnit furiile tenorilor ideologiei naționaliste care domina spațiul public în anii 1980 (ulterior numită „național-comunism”). Sociologia la noi după 1990 s-a afirmat ca disciplină distingându-se de monografismul rural, dar și reconsiderând această tradiție, așa cum procedează membrii „Cooperativei Gusti”, reuniți într-un demers științific comun de Zoltan Rostás. Sunt de menționat și studiile asupra minorităților etnice, a celei rome în special, reconsiderate recent de Marius Lazăr, a cărui carte, *Teoria blocului de gheață. Explorări în sociologia relațiilor interetnice*, face obiectul recenziei lui Ovidiu Gherasim-Proca în revista noastră. Întreprinderea critică promovată de Loïc Wacquant este o invitație la reflexivitate științifică și la asumarea epistemologiei științelor sociale ca disciplină „prin excelență politică”.

1. Loïc Wacquant, Rethinking the city with Bourdieu's trialectic. <https://doi.org/10.1080/13604813.2022.212518>. Publicat online la data de 11 octombrie 2022.